

**„ПРОГРАМА ЗА СЪБИРАНЕ ОБРАЗЦИ ПО НАРОДНАТА
УСТНА СЛОВЕСНОСТ И МЕСТНИ НАРЕЧИЯ“ (1868)
НА ТЕОДОСИЙ ИКОНОМОВ В КОНТЕКСТА
НА ОТВОРЕНИТЕ ПИСМА В БЪЛГАРСКИЯ
ПЕРИОДИЧЕН ПЕЧАТ
ОТ ТРЕТАТА ЧЕТВЪРТ НА XIX ВЕК¹**

Мария Мицкова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**„A PROGRAM FOR COLLECTING SAMPLES OF ORAL
FOLK LITERATURE AND LOCAL DIALECTS“ (1868) BY
TEODOSIJ IKONOMOV IN THE CONTEXT OF THE OPEN
LETTERS IN BULGARIAN PERIODICALS OF THE 3RD
QUARTER OF THE 19TH CENTURY**

Maria Mitskova
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

During the second half of the 19th century, Bulgarian writers stressed the necessity of collecting and studying all Bulgarian dialects as one of the essential conditions of building a unified and common standard language. Feeling compelled to state their opinions openly by participating in the public debate, since the problems of the language were perceived as matters of paramount importance for the future development and well-being of the nation, they chose to voice their understandings by adopting the method of open letters. In this context, in 1868 the editor of the magazine “Obsht trud” Teodosij Ikononov published his “Program for collecting samples of oral folk literature and local dialects”, which represents his “open letter” to the public concerned.

¹ Публикацията е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“, финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката.

Key words: Bulgarian Revival, open letters, History of Bulgarian dialectology, collecting dialectological material, Teodosij Ikonov

Отразявайки динамиката и нееднозначността на процесите на културно и духовно преобразование на българския XIX век, възрожденското писмо с наследеното разбиране за неговата природа като „писанна разговор“² (Павлович 1835: 1), „разговорка между две лица отделени чрез разстояние едно от друго“ (Войников 1860: 23) съдържа в себе си и една от най-характерните същности на възрожденската култура – нейната диалогичност, отвореност към чуждото съзнание и знание, нейната утилитарност и дидактичност (Енциклопедия 1997: 594). „Разговорността“³ на Възраждането като диалог между старо и ново, между свое и чуждо, между личности и идеи намира своята репрезентация именно в отвореното писмо. И докато писмото от личната преписка носи функциите на интимен разговор, то авторът на отвореното писмо, прекрачвайки границите на поверителността и анонимността, задава публично въпросите и търси техните отговори, поражда и предизвиква нови въпроси и отговори, създава един нов, публицистичен диалог. Отвореното писмо със самия акт на публикуване променя своето лице и от жест личен, индивидуален се трансформира в послание, заявление, документ, зад който прозира безпокойството за развитието на обществото, а в българския случай – грижата и мисълта на възродителя, на строителя на бъдещето.

Излязло веднъж в периодичния печат с името на своя съчинител, отвореното писмо отразява новата социокултурна ситуация, новото самочувствие на възрожденския човек – желанието му да изрази себе си, от една страна, но и да бъде чул, от друга. Защото в осъзнаването на значимостта на всяко едно дело „на ползу роду“, на всеки един „опит за...“ и „основа за...“ (българска граматика, българска църква, българско освобождение) като необходими, като принос в диалога на времето прозира властващата през цялото Възраждане концепция за търсене на сплотеност и единност – единност при решаването на всеки въпрос с културна значимост, но и единение на идеите, за да се постигне единение на нацията. В тази същност на отвореното писмо отеква и още един аспект от диалогичността на Възраждането – размяната на мнения в общественото пространство укрепва връзките

² Цитатите от възрожденските текстове се предават с осъвременен правопис, но със запазени граматични и пунктуационни особености.

³ Метафора, използвана от Р. Дамянова в нейната книга, посветена на писмата в културата на Българското възраждане. Вж. Дамянова 1995: 53.

сред българските интелегенти, взаимното им откриване и включването им в един общ духовен градеж (Дамянова 1995: 64). В същото време прави видима връзката между просветения елит и целокупната нация, представяйки ръководната му роля на инструктор, вдъхновител, учител, който води и насочва всички българи към наболелите, важните задачи, чието осъществяване предстои. В тази си роля писмото, и особено отвореното писмо от разглеждания период, се превръща в националната програма за съвременна преоценка на духовната и материалната култура (Дамянова 1995: 61).

Написани от преките участници в процесите на модернизация и възраждане, възрожденските отворени писма са барометър на явленията и събитията, случващи се **във** и **със** обществото. В тях звучи собственият полемичен глас на българския книжовник като общественик, който изразява открита гражданска позиция, който призовава и въвлича обществото и в търсенето на решения на важните въпроси на времето предлага и защитава своите собствени отговори.

Тази ангажираност с всичко случващо се се отразява в подбора на темите и проблемите, които се обсъждат в отворените писма. В своя „Сборник от разни съчинения“ (1860), целящ да даде примери „на младити, что ся занимават с писменност“, Д. Войников обособява специален раздел „за писма и техния слог“ (Войников 1860: 22 – 27), в който, разсъждавайки върху точно този аспект от природата и предназначението им, отбелязва:

... няма ни един предмет что не може да ся обнародва под образа на писмата. Мнозина списателѣ дадоха тойзи образ на философически или религиозни съчинения; нъ това само не стига да кажем че тия съчинения са просто писма. От начяло на титлата читем: писма на един приятель; нъ след първити думи на введението, приятелят ся изгубва, и подер малко виждаме че списателят ся отправя към обществото.

(Войников 1860: 22)

Но като правило сред всички тези „предмети, что могат да се обнародват под образа на писма“, неминуемо се засягат въпросите на езика. Българският книжовник се чувства задължен да се изкаже явно, публично, да се включи в обществения дебат, защото проблемите на езика се възприемат като проблеми от първостепенно значение за бъдещото развитие и добруване на нацията.

През третата четвърт на XIX в., когато решението за книжовен език върху съвременна говорна основа вече е постигнато, на дневен ред излизат дискусиите за обогатяването и усъвършенстването му, в които задължително присъства въпросът за избора на конкретни го-

ворни елементи в неговия състав, за привличането на повече особености от различните диалекти. В този контекст идеята, че българският език в цялото разнообразие на реализации, в които съществува, трябва да се „събере“, да се изследва и опознае, придобива ново, поплътено значение. Чрез събирането и издаването на диалектни и фолклорни образци книжовниците виждат пътя, по който ще се очертае подробната карта на българската нация и на българското езиково землище, в рамките на която говорното богатство да представи всестранино „свойствата“, т. е. характерните отличителни и специфични черти на българския език и неговите диалекти. По този начин, убеден е Александър Екзарх, „всякий ще може да види безчисленните образи Болгарскаго языка“ (Екзарх 1853: 4). Но всъщност целта е далеч по-голяма – да се състави единен и общ книжовен език.

Изправяйки се пред проблема за избора при съществуващото диалектно многообразие и пъстрота на гледните точки, строителите и радетелите на книжовния български език виждат постигането на единоголасие по наболелите въпроси в широкото научно и обществено обсъждане. Възрожденският периодичен печат предоставя търсената трибуна, от която книжовниците не само да излагат своите филологически идеи и с присъщия на времето си ентузиазъм да ги защитават. На страниците на българските вестници и списания от третата четвърт на XIX век все по-обективно се разглеждат и анализират самите процеси в изграждащия се книжовен език с аргументация, основана на научни факти и филологическа осведоменост. В рамките на дискусиата, започнала първоначално като размяна на мнения и отстояване на позиции и разбираня по отношение на книжовноезиковото строителство, изплува и диалектоложката проблематика, която постепенно се оформя и се отграничава от общото движение на филологическата мисъл на времето.

Призови за задълбочено проучване на българските народни говори и включването на словното им богатство в системата на книжовния език непрекъснато се появяват на страниците на периодичния печат от втората половина на XIX век. Осъзнавайки значимостта на тази инициатива и ролята на всяко едно периодическо издание за бързото и широко разпространение на идеи и начинания, в своите открити писма книжовниците и обществениците залагат на вдъхновяващи апели, с които да привлекат читателите за сътрудници, но и за съратници в тази родолюбива кауза.

Шейсетте години на XIX в. са наситени с книжовни събития, които отбелязват нарасналия интерес и загриженост на възрожденските

книжовници към диалектите на българския език. Големите възрожденски списания „Български книжици“, „Периодическо списание“, сборниците на Братя Миладинови, Л. Каравелов, Ст. Веркович отварят вратата към богатствата на говоримия език. Това е времето, в което идеите и почините за събиране и изучаване на българската старина и на многообразието на говоримия език, съхранено в българския фолклор, се материализират в движение, в чиято основа стои преклонението пред народния гений, вглеждането в миналото, но и в миналото на езика, което се е пренесло в настоящето на говоримия език. Отворените писма от този период също отразяват промяната – авторите им говорят за нуждата от научни подходи и методи при събирането на фолклорни и съответно диалектни образци, от класифициране и подреждане на наличния материал по определени критерии, подчинени на водещия принцип за правилно и точно отбелязване на говорните особености.

Един от първите документи, в които можем да проследим това ново отношение, е „Окръжното писмо“ на Васил Чолаков, отпечатано на страниците на браилския вестник „Българска пчела“ през 1863 г. В него бъдещият автор на известния „Български народен сборник“ открито разказва за намерението си да издаде „едно пълно събрание песни от всичките въсточни страни на България, из което да могат да ся видят всичките местни особености в българският език“ (Чолаков 1863: 104). В синхрон с идеите на времето си в писмото той излага своите виждания за принципите, на които трябва да се опира събирането на диалектен и фолклорен материал – точното записване на езиковите особености, отбелязване на конкретното населено място, откъдето е извлечен материалът, намирането на подходящия информатор. Особено показателни са неговите размисли за ролята на информатора при събирането на фолклорен и съответно диалектен материал. Опирайки се изцяло на популярната за времето си теза, че говорът на жените е възможно „най-природен“ и пази в голяма степен чисти и естествени диалектните особености, в своето писмо Чолаков настоява:

Не забравяйте само това, че трябва да ги записвате (песните – бел. моя, М. М.), както ги слушате от жените, без всякакво исправление на смешният език и да забележвате градът или селото, в което е слушана всяка песен.

(Чолаков 1863: 104)

Идеите и концепциите за задълбочено изучаване на българския език и за изграждане на неговата нормативна система, които витаят във филологическия контекст на 60-те години, намират своето обобщение в езиковите възгледи на Марин Дринов. В края на десетилетие-

то, през есента 1869 г., той публикува своето прословуто „Писмо до българските читалища“⁴, в което неговите възгледи за „изработване един общ орган на нашата писменност, един общ писмен език“ (Дринов 1870а: 126) са въплътени в стройна и подробна програма за събиране и изучаване на българските говори и българското езиково наследство. В уводните думи на писмото Дринов изговаря ясно разбирането, което се е настанило във филологическите търсения и решения от третата четвърт на XIX век, според което опознаването на българския език във всичките му форми и проявления, в неговата история и съвременно състояние е „настоятелна нужда“ (Дринов 1870: 126). Той застава зад тезата, че за да „видим езикът си един ден по скоро упътен в добър път и правописанъето си изравнено и оправено“ (Дринов 1870: 128), ние трябва „да се опознаем добре в законите и свойствата на езикът си, с неговий дух“ (Дринов 1870: 127).

Дринов подчертава, че за цялостното проучване на българските говори е необходимо те да се опишат, опознаят и изследват от всички страни. В неговите схващания в произведенията на българската народна словесност „местните изговаряния“ се отразяват като в огледало. Затова той обосновава нуждата от нов, научен поглед към събирането на диалектен материал, набелязвайки в шест точки „правила за събиране песните и приказниците“ (Дринов 1870: 129), в които дава конкретни препоръки към изследвачите да насочват вниманието си върху точното фонетично предаване на говорните особености. Дринов препоръчва материалът да се събира от селата, където „местното изговаряне“ не е „размесено“, записвачът да се придържа към принципа за фонетично записване, „без да се стеснява при това от никакви граматически и правописни правила“, и задължително „под всяка една песен или приказница трябва да бъдат забележени областта и селото, гдето е записана, а тъй исто и честното имя на записвачът“ (Дринов 1870: 129).

За Дринов събирането и изследването на българските диалекти е дело с особено значение не само за проследяването на развитието и изменението на българския език през вековете, но и за науката. В неговите виждания това начинание е важна стъпка, с която се полагат основите на българската историческа лингвистика, то е принос за

⁴ „Писмо до българските читалища“ е отпечатано през октомври 1869 г. едновременно в два от големите цариградски вестници – „Право“ и „Македония“, а през следващата 1870 година е публикувано и в Дановия „Летоструй“. В настоящата работа се позоваваме именно на това издание на писмото. Вж. Дринов 1970.

напредъка на родната диалектология, „за изучаването на нашия език, но и за славенското езиковедие“ (Дринов 1870: 128).

През 1868 г. във втория брой на сп. „Обшт труд“ главният му редактор Теодосий Икономов публикува своята ясно структурирана и целенасочена „Програма за събиране образци по народната устна словесност и местни наречия“. На фона на филологическите представи и виждания от третата четвърт на XIX век, в които се настанява настоящият поглед към българските диалекти, излязлата една година преди Дриновото писмо програма изглежда съвсем закономерно и навременно събитие. В нея Т. Икономов очертава двуединството между езика и света, който се създава чрез език, разглежда фолклора като олицетворение на духа на народа, а събирането на фолклорни образци – като стъпка към описването и изучаването на целокупната народна реч. Защото по неговите думи „като форма, сътворена за свободната дейтелност на духът чловешки, езикът е вече едничък, сам по себе си, последник за прокувиаването на вънтрешната духовна страна на народът“ (Икономов 1868: 1).

По функциите и предназначението си програмата на Икономов се доближава до всяко едно отворено писмо – както с умишлено предприетия похват да бъде представена като обръщение към цялата общественост за решаването на проблем от национална значимост, така и с открито заявената позиция на автора, в което прозира ясно „презумпцията за документ“ (Дамянова 1995: 51). Макар и да не притежава някои от отличителните белези на писмото, програмата в същността си е призив за събиране и изследване на всеобщия български език от цялата езикова територия до най-отдалечените ѝ краища в преследване на голямата цел – „разработването“ на книжовен език и „постоянното му усвършенствование“ (Икономов 1868: 1).

В научните основи, на които се обляга програмата, прозират ерудицията и филологическата начетеност на главния редактор и уредник на списанието Т. Икономов. Получил добро за времето си славистично образование в Киев и Прага⁵, той поглежда към диалектите с окоето на изградения филолог, който знае, че в народните говори се пази летописът на езика – те съдържат следи за посоки и тен-

⁵ Ученик на видния възрожденски книжовник и учител Хр. Павлович, завършва гимназия в Киев, а след това продължава образованието си в Историко-филологическия факултет на киевския университет „Св. Владимир“. От 1859 до 1861 г. следва в Прага, където е слушател по славянска филология в университета. Вж. Възрожденска интелигенция 1988: 283.

денции на развитие, в тях могат да се открият отпечатъци на влияния или своеобразие в общия ход на историческите промени:

само с тяхна помощ могат стана' строги и здрави издирвания придружени с научно разбиране делото, за разяснение посоките, по които езикът ни е следвал в отклоненията си от първоначалният вид, според местните причини и под влиянието на общити закони от изменяваността

(Икономов 1868: 2)

С възрожденския си патос и ревност към езика програмата е апел, „умоляващиц 'сякого еднаго Българина (...) да съдействува, колкото му обстоятелствата позволяват и му иде отръки“, с убеждението, че „ште принесе лепта от най съществениите на народният олтар“ (Икономов 1868: 6). Подобно на своите съвременници, Т. Икономов споделя разбирането, че с времето от събираните и публикувани материали „ще може стана' (...) една пълна необходима сбирка, която да послужи в делото на науката най плодотворно“ (Икономов 1868: 6). Положено в идейната рамка на десетилетието, изучаването на българските говори се разглежда като неотложна задача, защото, от една страна, в тях се пазят историческите следи, които доказват континуитета на българския език във времето, а от друга, не само отразяват самобитния ход на родните езикови промени, но и „вънтрешната духовна страна на народът“ (Икономов 1868: 2):

'Сякой един от тях (българските говори – бел. моя, М. М.) е малко или много любопитен за издирвачите от изговорът им и употребяването форми етимологични и синтаксични, така и по тяхният състав, по многото речи и изречения, от които едни са останали от векове преминали, а други са се появили изново – по следнина от самобитното развитие на народът, или според влиянието на съседните народил

(Икономов 1868: 4)

Т. Икономов започва частта от своето изложение, посветена специално на събирането на „образци по местните наречия“ (Икономов 1868: 4 – 6), с утвърдилото се в края на втората и през третата четвърт на XIX век в българските диалектоложки дирения схващане, че „Българският днешен език са дели на две главни местни наречия: Балканско или Источно-Българско и Македонско или Западно-Българско“ (Икономов 1868: 4). Този факт му е нужен, за да представи единството на българския език по цялото му землище с неговата диалектна раздробеност и пъстрота на говорите, но в същото време в

няколко думи да разясни взаимовръзката, общите и различителните черти между тях и съответно йерархичното отношение между понятията *наречие – диалект – „местен говор“*:

Тези наречия, според местата, в които ги употребява народът, съдържат в себе си, малко или много, някои свои особености, подразделящи са, по тойзи начин, в свой ред, на няколко местни говори, които самият народ ги нарича от към местностите една към друга, завалено говореніел

(Икономов 1868: 4)

В унисон с гласовете на времето, които настоятелно отбелязват нарасналата нужда от научно обяснение, научен, специализиран подход към диалектоложката проблематика, книжовникът изтъква важната роля и на предварително подготвените филологически издирвачи, и на местните любители както за вярното и точно записване на диалектните особености, така и за отбелязването на „занимливите“ говорни разлики. В неговите разбирания водещото място при събирането на диалектен материал заема специалистът, затова отбелязва като задължително за успеха на подобни начинания условие нуждата от неговия професионален поглед, съобразен с научни методи и подходи. На основата на това разбиране в програмата се предлагат няколко основни точки, на които като „местний наблюдател“ да подчини издирването и записването на материала:

Местният наблюдател, който съчувствува на потребите от науката, ако е приготвен за филологични трудове, ште са погрижи да отбележи особеностите от онова народно говореніе, коєто му е по познато, в някаква-си редка (напр. 1. За особеностите на изговорът, 2. За особеностите на формите в речите и на изменяването им, 3. За особеностите на съчиняването на думите, 4. За особеностите в изборът речи и изречения), и ште приложи за сяко едно от своите наблюдения достатъчна една колчевина от примери, като образци от говореніето.

(Икономов 1868: 4 – 5)

В програмата се насърчават и любителите непрофесионалисти, чиито наблюдения също са окачествени като полезни за науката, защото, макар че не са структурирани според изискванията на едно научно описание, биха могли да съдържат голям по обем материал, който след това да бъде обработен:

а който не е приготвен да прави разбор за особености може да извърши също тъй услуга, ако поне, освен частните забележки за

нешта, што му са чинат нему занимливи, съобшти достатъчна една колчевина от образци по народното говореніе.

(Икономов 1868: 5)

През третата четвърт на XIX век идеята за точно предаване на езиковите разлики и особености, за фонетично записване, се превръща във водещ научен принцип, на който трябва да бъде подчинено събирането и описването на диалектния материал. Него следва и Т. Икономов и от страниците на сп. „Обшт труд“ коментира:

От само себе са разбира, че 'сичкити примери, като образци, трябва да бъдат написани напълно според народният изговор и с удареніе, така че да са виждат 'сичките особености от изговаряннето на 'сяка една буква.

(Икономов 1868: 5).

Икономов не само отбелязва правилото за точното и вярно записване на диалектни особености, но обръща внимание и на екстралингвистичните фактори, които оказват влияние върху появата и разпространението или обуславят съществуването на някои на пръв поглед несъответстващи с общата езикова картина на даден говор фонетични явления:

Тиизи 'сички паметници трябва да са записват не само хорта по хорта, без да са променят думи и израженіа нито за пълнота, нито за красота на изричаніата, но и напълно според изговаряннето народно, като са има на глед, че някоіа пословица, песніа или приказка занесена е от една страна в друга, и запазіа – в противност на общтото говореніе на народът – местните особености на наречието от оная страна, от дето е тіа изнесена.

(Икономов 1868: 3)

Изобщо стремежът и научните почини за опознаване на живия български език, характерни за периода, се отразяват в тенденцията да се отбелязват точните места, селища и области, от които е взет извлеченият говорен материал. Това е причината този въпрос неизменно да присъства като задължително условие в препоръките и напътствията за събиране на образци от „местните наречия“ и съответно да бъде включен в програмата на Т. Икономов. Наред с това той настоява да се отбелязват диалектните разлики и варианти, които могат да се наблюдават на територията на едно и също „говореніе“:

Представяваштиц особеностите и образцити по народното говореніе, трябва да са отбележи и пространството, в което това говореніе царува в народът, и няма ли на това също пространство

още някакво друго говорене, а ако има да са означат, какво е то и де е именно.

(Икономов 1868: 5)

Като един от първите опити да се състави цялостна научнообоснована програма за събиране на фолклорни и диалектни материали, програмата на Т. Икономов е неговото „отворено писмо“ към „почтените местни събиратели и наблюдатели по този род, отвред, дето само живеят Българи“ (Икономов 1868: 6), неговият документ от изключителна важност, в който се възплаща вярата му, че народът, в който „са пази съчувствието към народността“ (Икономов 1868: 3), съдържа своя собствен потенциал за развитие. Тя е Икономовото доказателство, че произведенията на „народната устна словесност“, в които се отразяват многоликият български език и иманентната същност на българското, са повод за гордост, защото са нашата легитимация пред света:

Тям израженіа, които народът си исказва наблюдателността над природата и хората, своите поніатиіа и вярваніа, своето си остроуміе, няма да останем надир другити народи.

(Икономов 1868: 3)

ЛИТЕРАТУРА

- Възрожденска интелигенция 1988:** *Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия.* Съставители: Н. Генчев, Кр. Даскалова. [Balgarskata vazrozhdenska inteligentsiya. Entsiklopediya. Sastaviteli: N. Genchev, Kr. Daskalova.] София: ДИ „Д-р Петър Берон“, 1988.
- Дамянова 1995:** Дамянова, Р. *Писмата в културата на Българското възраждане.* [Damyanova, R. Pismata v kulturata na Balgarskoto vazrazhdane.] Шумен: Глаукс, 1995.
- Енциклопедия 1997:** *Енциклопедия на българската възрожденска литература.* Отговорен редактор: проф. Иван Радев. [Entsiklopediya na balgarskata vazrozhdenska literatura. Otgovoren redaktor: prof. Ivan Radev.] Велико Търново: Абагар, 1997.
- ИНБКЕ 1989:** *История на новобългарския книжовен език.* [Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik.] София: БАН, 1989.

ИЗТОЧНИЦИ

- Войников 1860:** Войников, Д. *Сборник от разни съчинения.* [Voynikov, D. Sbornik ot razni sachineniya.] Цариград: В печатницата на Д. Цанкова, 1860.
- Дринов 1870:** Дринов, М. Писмо до българските читалища. [Drinov, M. Pismo do balgarskite chitalishta.] // *Летоструй или домашен календар за проста година 1870. Втора годишнина.* Издава книжарницата на Хр. Г. Данов и С-ие в Пловдив, Русчук, Велес. 1870, 126 – 131.
- Езкарх 1853:** Езкарх, Ал. От редакцията. [Ezkarh, Al. Ot redaktsiyata.] // *Цариградски вестник*, 21.11.1853, № 148, стр. 4.
- Икономов 1868:** Икономов, Т. Програма за събиране образци по народната устна словесност и местни наречия. [Ikonomov, T. Programma za sabiran'e obraztsi po narodnata ustna slovesnost i mestni narechiya.] // *Обит труд*, кн. 2, 1868, 1 – 6.
- Павлович 1835:** Павлович, Хр. *Писменник общеполезен на секого единороднаго ми болгарина от кой и да е чин и возраст.* [Pavlovich, Hr. Pismennik obshtepolezen na sekogo edinorodnago mi bolgarina ot kou i da e chin i vozrast.] Белград: У Княжеско-сербской типографии, 1835.
- Чолаков 1863:** Чолаков, В. Окръжно писмо. [Cholakov, V. Okrazhno pismo.] // *Българска пчела*, I, № 27, 29.11.1863, 104.